

IZ SVETOVNE KNJIŽEVNOSTI

2. FRANZ WERFEL: BARBARA ODER DIE FRÖMMIGKEIT

Med mlajšimi nemškimi pisatelji je Werfel vsekako med pomembnejšimi tako po svoji plodovitosti kakor po svoji izrazni obsežnosti. Iz lirika, ki nam je dal šest bogatih pesniških zbirk, se je zgodaj oglašil dramatik (že s 23 leti) in ustvarjal veliko in zanimivo delo, a zadnji čas se nam hiti predstavljati kot romanopisec, ki je morda še prekosil lirika in dramatika. Joh. Mumbauer misli, da je tako menjavanje izrazne oblike izraz šibkosti, da Werfelu narekuje to izpremembo javno mnenje, ki je danes naklonjeno zlasti romanu, a je malo prijazno poeziji; taka ocena, ki bi jo A. Bartels seveda takoj znal razložiti z Werfelovim židovskim rodnom, pa se mi ne zdi povsem točna. Beri pazljivo prve Werfelove pesmi, zlasti njegovo prvo pesniško zbirko »Der Weltfreund«, ki obsega pesmi iz let 1908 do 1910, pa boš videl, koliko je v začetnem Werfelu liriku epične primesi: domala vsa lirika njegove prve zbirke sloni na vnanjem svetu stvari, ljudi in gajanja. V naslednjih zbirkah se vedno izraziteje javlja etični moment, etični spor v poedincu in družbi, napetost, ki nosi v sebi vsekako dramatične kali. Ta Werfelova oblikovna prilagodljivost torej nima po moje nikakih samo vnanjih vzrokov, marveč je upravičena v naravi njegovega doživljanja. V koliko je taka ohlapna izrazna opredeljenost umetnosten nedostatek, se mi ne zdi vredno razpravljanja, ker je gotovo, da si močan umetnik najde izraza tudi preko znanih in opredeljenih umetnostnih oblik.

Poleg zanimivih novel nam je Werfel doslej dal tri večja epična dela. Izrazito glasbeno naravo je pokazal zlasti v svojem romanu »Verdi«, kjer ob dveh notranje globoko različnih glasbenih veleumih, Verdiju in Wagnerju, prodira v skrivnost glasbene umetnosti in jo skuša dojeti v obliki romana; s tem je postavil svojevrsten tip romana, ki je danes ob iskanju medsebojnega izpopolnjevanja vseh umetnostnih panog zares aktualen in zanimiv. (Mumbauer tudi v tem vidi nekako modno nečimernost!) Ta glasbena usmerjenost, ki ima že v njegovi liriki močne odmeve, je zanimiva tudi za njegovo ostalo snovanje. Ne le da posega v njegov slog, ki je ves dinamično razgiban, kar je v epiki, ki ljubi dostojanstveno statiko, posebnost, marveč imaš vtis, da vpliva celo v njegovo tehniko romana. Ves roman »Barbara« se ti zdi, da je zasnovan kot ogromna simfonija v štirih stavih, ki se iz enega samega dejanja motiva (prvo poglavje) razprede v vso pestrost preteklosti, iz katere je zrastle to preprosto dejanje, s katerim zaključuje (zadnje poglavje, ki se na par straneh dobesedno ujema s prvim in ti tako izzveni v isti motiv, s katerim je pričel. Nekaj sličnega imamo tudi v njegovem romanu mladostne krivde »Der Abituriententag«, kjer se ob sličnosti obrazov preiskovalni sodnik Sebastian nenadoma pogrezne v svojo mladost in njeno zablodo, da se zopet prebudi ob istem obrazu. Tako si razlagam ta svojevrstni tip njegovega okvirnega romana.

Vnanje je »Barbara« razdeljena v štiri življenjske odlomke (»Lebensfragmente«), katerih prva dva sta bila napisana po pisateljevi izjavi poleti 1928,

zadnja dva pa pozimi 1929. Prvo poglavje, ki je nekaka uvertura v simfonijo, nam slika življenje vesele filmske družbe, ki se pelje v Afriko snemat film, ter nas seznanja s pravim nosilcem romana, mladim ladijskim zdravnikom dr. Ferdinandom R., ki se izmika veseljaški družbi vse do mej olike in išče v samotni svojih vzvišenih trenutkih. V eni takih svojih samotnih ekstaz spusti na prednjem delu ladje z veliko slovesnostjo in zbranostjo v morje majhen bel zavitek. Potnik Sonin, ki ga je Ferdinandova skrivnost zanimala, ga opazuje in bi za vse na svetu rad zvedel, kaj je vrgel v morje. Ob tem neznatnem vnanjem povodu se nam kakor vizija odpre pogled v dobo Ferdinandovega življenja, doba, ki se začne nekako z življenjsko dobo Werfelovo (1890) pa vse do 1926 nekako. Že to nam nakazuje, da imamo opravka z monografijo rodu, ki mu pripada tudi Werfel sam in je torej v mnogočem avtobiografskega značaja.

Prvi življenjski odlomek nam slika otroško dobo Ferdinandovo v njegovih lastnih spominih. Je epično to pripovedovanje, a zdi se mi, da je glasbeno motivno prepletanje mnogo pripomoglo do te živahnosti in razgibanosti. Skozi zgodbo se tako jasno oglašča motiv strogega, discipliniranega in hladnega avstrijskega polkovnika, Ferdinandovega očeta, ki je v srcu nežen in poln ljubezni, a na zunanje samo vojak, ki mu tudi ljubezen ni nič mehkužnega, marveč dolžnost; razločno slišiš rezko nasprotje te resnosti v motivu ženine nasladne strasti, ki ne najde pri možu razumevanja in si išče utehe drugod — kar seveda vodi do preloma med Ferdinandovim očetom in materjo, ki z dragonskim častnikom zvodnikom pobegne v Ameriko; v to dvoje disonanc, ki trgata otroku srce, pa se že oglašča mirni, vse izravnavajoči, ničemur se čudeči in vse razumevajoči glas mirnega bitja, ki živi tako zelo iz svoje narave, da poganja korenine svojega bitja prav v Boga, v pravo duhovno ljubezen, ki živi iz žrtve in odpovedi, motiv preproste, poštene, verne služkinje Barbare. Še čisto mlada je zapustila svoj mali kmetijski dom na južnem Češkem in odšla služiti v mesto ter v svojem 45. letu prišla v polkovnikovo družino. V ta svet je torej postavljen Ferdinand, ki s ponosom in spoštovanjem ljubi svojega očeta, ki mu je tuja mati, ker ga hoče zase le tedaj, kadar nima druge lepše in boljše zabave v obiskih svojih oboževalcev, ki se jim mora Ferdinand umikati na izprehode; zato pa njegova otroška zahteva po nežni materinski ljubezni najde odziv v Barbari ter ga je tako »svetloba njenega miru prevzela že v zgodnji detinski dobi«. To nagnjenje je seveda vzbudilo v materi ljubosumnost in se mu je bolj v solzah sebične togote kakor materinske užaljene ljubezni odpovedala, češ: »V kuhinjo spadaš! Vsi tu spadate v kuhinjo! Njej te podarim...« Z dnem, ko je Ferdinandu pobegnila telesna mati, se je Barbara še bolj zavzela zanj, a brez besed in pogodb ali kakršnihkoli vnanjih izprememb. Očeta je ženina nezvestoba globoko potrla, ga sicer v ljubezni do otroka tudi raznežila, ali zagrenjenost značaja ostaja vedno nerazumljiva otroku. Vodi otroka po svojih potih in mu razkazuje svoje vojaško kraljestvo, kar ju sicer zelo zbliža, a Barbara mu je še vedno potrebna. Še tesneje se zrasteta, ko polkovnika nenadoma zadene kap in ostane Ferdinand popolna sirota na svetu, ne vedoč ne kod ne kam. Sicer ju vnanje

življenjske razmere ločijo, a zato si nista nič bliže, kajti ljubezen ju je prevzela v nagloblje bistvo.

Ferdinandova pot drži povsem razumljivo v vojaško šolo, kjer pa njegova mirna in globoka pošena narava ne vzdrži malovredne družbe, krivice in ponižanja. Preden se šoli posreči zlomiti njegovo naravo, se upre, vsled česar ga odpuste iz vojaške šole. Če nam je ob Ferdinandovem očetu naslikal Werfel tip starega avstrijskega častnika in ob njem razpoloženje v tedanji armadi, nam v vojaški šoli kaže oni častniški rod, ki ga je čakala najtežja naloga svetovne vojne, ki pa ji prav radi svoje popolne nezrelosti ni bil kos, če bi bilo ob drugačni vzgoji tega rodu sploh prišlo do nje. — Vojaško šolo Ferdinand zamenja z deškim semeniščem, iz katerega se brez vseh pomislekov in borb preseli v bogoslovje, ki pa ga ne zadovoljuje in se ne more vživeti v svoj poklic. Tu ga najdemo ob vstopu v drugi življenjski odlomek — vmesno vrzel nam razjasni šele kronika. Tu se seznanimo in spoprijateljimo z nekrščenim Judom, ki ga je pa teologija silno zanimala in je hodil poslušati predavanja. Ta njegov mladi prijatelj, ki je sam ves nemiren, poln problemov, poln dvomov, prebudi tudi Ferdinanda v novo hrepenenje po svetu: Engländer mu pomaga na medicinsko fakulteto. A preden je še prav začel s svojim studijem, ga zajame vihar svetovne vojne. Tako dobi Werfel priliko, da tudi on pokaže vojno, da tudi on napiše svoj vojni roman. Nehote se ti ob čitanju tega dela knjige vsiljuje vzporejanje z Remarque-om. Poslednji je v svojo knjigo nagromadil pač več groze, trpljenja in je morda iz njegove knjige jasneje čutiti, kako je vojaku, ki se mu je življenje sesedlo v samo borbo za obstoj, za najprijemnejše in najrealnejše, kar človek ima, kako je takemu vojaku vse ostalo življenje zlagano v vsej ljubezni in kulturi. Prav ta občutek strčnosti in zagrenjenosti je pri Remarque-u podčrtan in v veliki meri upravičen. Vendarle so poveljni dogodki dokazali, da se je sicer nalomilo v človeku vse mišljenje in čutenje, da pa ni sledila tista otopelost, ki bi jo pričakovali po Remarque-ovi prognozi, da se je začelo marveč mrzlično iskanje v vseh smereh. Prav zato se mi zdi, da je Werfelov pogled objektivno pravilnejši, da njemu ni šlo toliko za kopicenje groze in trpljenja, kolikor za podajanje onih činiteljev, ki so pripravljali revolucijo duha, odpor proti svetu, iz katerega je vojska zrasla, in to v vseh pogledih. Ferdinand doživi strahoto fronte, doživi še izraziteje in najstrašnejše grozo krivice, ki jo morajo trpeti brezpravni vojaki, ki jih samovolja in samopašnost častnika lahko obsoja na smrt. Kakor je spočetka videti neodločen in nesamostojen, postane vendarle izvrsten častnik, a ostane v njem vedno izrazit človek. Najhuje mu je pač tedaj, ko dobi povelje da mora justificarati tri češke vojake, ki so bili obsojeni na smrt, ker so samo oni ostali od vsega k Rusom pobeglega polka. Krivičnost obsodbe mu je bila na dlaní, a pomagati si ne ve in ne more, s posredovanji ne doseže nič. Odloči se za izredno dejanje: do zadnjega vse je že izvršeno, treba je le še poveljevati »streljaj!« in konec — a on poveljuje »puške na rame!« in veli obsojencem, da pobegnejo... Vse je nemo, skoraj verjeti ne morejo. Z občutkom dobrega dela Ferdinand mirno pričakuje posledice. Pošljejo ga na najnevarnejše

mesto v fronti, ki jim je veljalo za tiho smrtno obsodbo, a Ferdinand odnese življenje in se reši k Nemcem, ki ga vsega ranjenega in razbitega pobero. Barbara, ki mu je za dalj časa izginila izpred oči, se lepega dne pojavi ob njegovem ležišču v bolnici. Tiho, a vendar tako globoko ljubee sedi pri postelji in to tudi ponoči, kakor da ga hoče ubraniti smrti, kakor da ga hoče s svojo navzočnostjo prepojiti z novim zdravjem in življenjem.

Ko ozdravi, ga zanese v dunajske literarne in politične kroge, ki so se zbirali v kavarni Central. To so nekaka središča, v katerih nam je pisatelj mogel naslikati borbo za nov povojni svet, kako se je začelo prevrednočevanje vsega predvojnega, kako so se rušile v prah tudi najbolj nedotakljive predvojne ustanove, kako so vse drugače začeli gledati na vse dotedanje življenje in iskati novih potov v verskem, socialnem, političnem in umetnostnem ter znanstvenem pogledu. Estet in socialist Basil nastopa s svojo prevratno sintezo krščanstva in komunizma v svojem časopisu »Auf-ruhr in Gott«, Gebhardt s svojo zahtevo po ustanovitvi matriarhata in svobodne ljubezni, s svojo seksualno filozofijo, Engländer, ta sanjač, ki je popolno nasprotje vojaka, nastopa s silnim navdušenjem in vero v združenje judovstva in krščanstva, da tako dobi okorela cerkvena hierarhija novih klic svežega in močnega življenja, v njem oživi vizija papeža med dvema frontama z vrvo okrog vratu in s pozivom k miru na ustnicah. V vsi to pestrost družbe posegajo ženske in javni dogodki, ki so kazali, da se bliža konec vojske. Ferdinand, ki je spočetka res upal, da bo našel pri teh ljudeh rešitev življenjske uganke, ki mu jih je vojska postavila, da bo iz te družbe zraslo odrešenje človeštvu, se sicer udeležuje njih življenja, a vživeti se vanje ne more in ostaja mu tuja ta družba. Ob koncu vojne se vsa ta družba izkaže dosti šibka, čeprav je stopila s svojim komunističnim programom na čelo vsega revolucijskega gibanja. Naj je tudi res, da bo povprečen bravec ta življenjski odlomek smatral morda za predlog, da mu bo morda dolgočasen in pust, je morda Werfel prav v tem fragmentu samemu sebi in svojim etičnim problemom najbližji, je prav v tem delu romana podajal najbolj samega sebe. Dočim se približuje v drugem odlomku pri slikanju vojne in njenih grozot skoraj objektivni epični sili, se mu tu zopet sprosti lastna narava, ki tako rada vrta po etičnih in religioznih globinah človeške narave. Je pa ta del knjige važen tudi radi drznega in resnega poskusa, da nam analizira ves miselni preobrat, ki je odtujil povojni rod od onega pred vojno. Werfel teh stvari ni le opazoval, ne le proučeval, njegovemu delu se pozna, da je vse to živel in doživljal, da je nosil to problematiko sam v sebi.

Po vojni se Ferdinand prebije skozi tri leta medicine in doseže doktorat. Srečamo ga ob strani plemenite in ljubee Mary, dočim je on še vedno hladan in miren in se ne razvne niti v ljubezni. Domisli se svoje mladosti, domisli svoje stare Barbare, nemir se ga loti in brez odloga se odpravi k njej na obisk v neznosnem strahu in upu, ali še živi. Najde jo na domu, kjer sta že v mladosti preživljala počitnice. Stara, a povsem neizpremenjena je; ne vesta, kaj naj govori, a

vendar oba čutita, kako globoko sta vrasla drug v drugega. Barbara mu ob tej priliki izroči zavoj samih cekinov, ki jih je začela hraniti od svoje plače od dne, ko je Ferdinandu umrl oče. Da mu jih, češ, da jih je hranila samo zanj in za nikogar drugega v življenju. Prvič ga je tudi tikala, sprejela zavestno vlogo matere. »Es war nicht Geld, es war Gold« (787). »Ko je usoda vsem ljudem oropala plačilo za delo in ga razpršila, je bilo danō Barbari, da je svoje zemske napore mogla izpreminjati v večno, nadčasno valuto. Njeno delo je bilo rešeno... Nikakim hranilnicam in bankam ni zaupala. Obrestovanje ji je bilo nenaraven, dvoومن pojem. Z zdravim čutom prvotnega bitja iz preprostejših stoletij je tudi še v na videz nepremagljivih časih slutila, da je papir pač le papir« (787). To zlato, ki ga Barbara dá Ferdinandu, je pač mišljeno predvsem simbolično. Njen zdravi čut, pristnost njene narave, ki je živela vedno iz vseh korenin enako močno, njena človeška pristnost, ki je vedno tudi božja — to je njeno zlato, ki ga je izročila Ferdinandu na izprehodu. Da mu pripravi kosilo, pošlje Barbara Ferdinandu na izprehod, a njega obide trenutna slabost in ne da bi se poslovil, zapusti Barbaro ter odide nazaj na Dunaj. In ko mu misli uhajajo nazaj nanjo, mu je hudo, da ne bo zvedel niti za smrt le svoje edine ljubezni v življenju; pa se mu tudi ta misel poveliča, kajti, če ne bo zvedel, da je Barbara umrla, mu bo večno živela. »Vse človeške zveze, tudi najnaravnejše, so prevara. Nikogar ne moremo ljubiti, nikogar imeti, ker ne proniknemo drug v drugega in se kvečjemu le dotikamo. Ljubezen ni drugega ko zmožnost, da si v svoji notranjosti strastno razvijamo podobo človeka« (795/6). S tako visoko oduševljenostjo, s to prelepo podobo večne življenjske valute, ki ji ne more nihče škodovati, zapuša svojo Barbaro in dobi mesto ladijskega zdravnika. Da bi nihče ne oskrnil tega zlata, ki ni denar za kupčijo, ga v trenutku, ko je za življenje preskrbljen, izroči globinam morja.

V ta vzvišeni mir izzveni torej Werfelov roman, ki mu je dal podnaslov »die Frömmigkeit«. V našem vsakdanjem pogledu homo pobožnosti našli malo; zato pa je več tiste iz dna človekove narave rastoče zahieve po božjem in dobrem, ki spremlja vse Werfelove umetnine. Barbara je pač pobožna, a trezno kakor zdravi kmetski ljudje. Da je hodila v cerkev tudi ob trdih žrtvah, ki jih je zahitevala taka pot, v tem Werfel ne vidi jedra njene pobožnosti. »Barbarina duša je neslutno počivala v religiji, kakor žival v gozdu, kakor ptica v zraku neslutno živi v svojem elementu. Kakor so ta bitja po svojem bistvu blizu naravi, tako je bila Barbara blizu Boga. Ta bližina pa se ni kazala v nikakem svetem ponašanju, ne v pobožnih vzdihih in v molitvah ali celo v kaki strastni cerkvenosti, kazala se je marveč v nekem globokem in enakomernem miru, ki je bil Barbarino življenjsko stanje. Potekala je iz nekega čuvstva dvignjenosti, odkoder je zopet izviralo Barbarino veselje do dela, njena navezanost in ljubezen« (42). To je tista pobožnost, ki jo že v svoji drugi pesniški zbirki (1915) »Wir sind« imenuje »permanentes Existenzbewusstsein«. Iz te čuvstvene dvignjenosti se rodi Ferdinandu ob koncu njegova v besede nedojetna himna:

Moj Bog že 36 let mi je sedaj in še vedno pohajam ko človek brez slutnje med temi napihnjenci, zakopanimi v šale, zavijači oči, ki preže na plen.

Služijo denar, plešejo, nečistujejo, igrajo, delavni so in se vzpenjajo visoko ter ne puste, moj Bog, da bi jih Tvoj dih in Tvoja vsepričujočnost navdala s spoštovanjem.

Ljubijo le namen in sovražijo vse nenamerno. Kot slabost in sramota bi jim veljalo, če bi občutili na svojem grlu Tvoj daveči prijem.

Kmalu mi bo 40 let in še vedno se jim izmikam, komaj morem biti še olikan, komaj zadržati, da ne zatulim, s čimer bi, moj Bog, hotel pozdraviti Tebe v Tvoji uničujoči nerazumljivosti.

Vsalonu igra godba, po drugih prostorih gramofon po ves dan in pol noči. Ne izhajajo brez hrušča, ker morajo preglušiti Tebe. Hrupu se odpovedo le, če govore o kupčiji.

Prej sem mislil, da so taki le stari; sedaj vidim, da mladi niso drugačni. Tvojih solz ne poznajo. Blato, preračunjenost in izpodrivalnost molijo.

Je li svet tako obubožal, da mora misliti samo na plen ko divja zver? Saj sem sam ubožen in vendar ne mislim na plen.

Kaj hočejo ti noreci, nenasitni izgnanci? Mar moremo kaj doseči na svetu? Mar ni več ko dovolj, če smemo živeti? Iz mene ni postalo drugega ko malo doktorja. Pa tudi nisem nikoli gojil častihlepja, da kaj postanem.

Bi ne bilo bolje, da bi ga bil imel? Bi ne bil srečen, ko bi bilo v meni dovolj poželenja in duhovne smrti, da bi igral z njimi igro?

Odpusti mi žalitev! Ne! Ne biló bi bolje. Kajti potem bi ne mogel čutiti nadzemske slasti te minute.

Ta preplača vse, še smrt. Kajti na zemlji ni mogoče doseči in pridobiti nič drugega ko Tebe. Da, kaj bi sploh še mogel pridobiti, ko sem pa sedaj le v tem blaznem opoju ves Tvoj?!

Glej, tako stojim zdaj tu, jokam pred Tvojim pogledom in strmim ven na morje ko pijanec. In ko pijanec vem, da to morje ni nikako morje in da tu ni nikake ladje in jaz nikakor nisem jaz, marveč nekdo čisto drugi, ki ga ne razumem, kakor ne razumem jaz Tebe, Tebe, o tako sijajno!

V tak ekstatični mir izzveni Barbarin vpliv v Ferdinandu. Dasi je v knjigi sami o Barbari govora le malo, je vendar to edina zdrava, večna življenjska vrednota, ki ostane preko vseh kriz duha in telesa. V tem sta etična sila in poudarek Werfelovega romana, kakor srečamo podobne motive od njegovih prvih pesmi naprej. Tudi njegova religioznost ima predvsem etično vrednost.

Barbara je torej mnogo več ko zgodba človeka mnogo več ko zgodba dobe, je iskanje osnov našemu življenju v najglobljih temeljih. V marsičem spominja na Mannov »Zauberberg«, zlasti po svoji obsežnosti pogledov, po svoji globini in pronicavosti, s kakršno se zaglablja v najraznovrstnejše sodobne probleme. Jezik mu je razgibanjši, čeprav nima one mirne Th. Mannu lastne jasnosti, pa je zato včasih prijetno lirično nadahnjeno, kar je pri simboliki, s kakršno računa roman, potrebno in učinkovito. Prav s tega razgleda pa je roman kljub realističnim potezam drugega — vojnega — življenjskega odlomka dvignjen v duhovni svet resničnosti in etike, kar nam kaže Werfela v njegovem umerjenem ekspresionizmu.

J. Solar